

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.35>

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Петренко Н.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,**старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін**Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова,**адвокат, медіатор*

ORCID: 0000-0002-9641-718X

Петренко Н.О. Місце та роль відновного правосуддя в сучасній кримінально-правовій системі України.

Статтю присвячено комплексному аналізу сутності та змісту відновного правосуддя як правового та соціального явища, що активно розвивається у сучасній кримінально-правовій системі України. Розкрито етимологію терміна «restorative justice», який походить від англійських слів «restore» та «justice» і відображає ідею відновлення попереднього стану справедливості та безпеки, порушених злочином. Простежено історичне походження концепції у працях Альберта Іглаша, котрий уперше виокремив відновне правосуддя як альтернативу каральному та терапевтичному підходам, наголошуючи на його реститутивному характері. Висвітлено міжнародні стандарти та документи Ради Європи й Європейського Союзу, що закріплюють ключові принципи відновного правосуддя, зокрема добровільність участі, активну роль потерпілої сторони, відшкодування шкоди, ресоціалізацію правопорушника та відновлення соціальної гармонії. Проаналізовано процес інституціалізації відновного правосуддя в Україні, зокрема через впровадження пілотних програм для неповнолітніх правопорушників, діяльність системи безоплатної правової допомоги та схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року. Показано, що вітчизняна модель відновного правосуддя гармонізується з європейськими стандартами, передбачаючи застосування медіації, сімейних групових конференцій та інших форм альтернативного врегулювання конфліктів. Досвід Канади та Бельгії наведено як приклади успішної інтеграції відновних практик у національні правові системи. Зроблено висновок, що відновне правосуддя слід розглядати не лише як інститут, закріплений у нормативних актах, а як багаторівневе явище, що об'єднує правові, соціальні та психологічні елементи. Його впровадження сприяє гуманізації кримінальної відповідальності, ресоціалізації правопорушників, підвищенню рівня захисту прав потерпілих та формуванню нової парадигми кримінальної політики України. Особливу увагу приділено тому, що відновне правосуддя формує нову культуру діалогу в суспільстві та відновлює довіру громадян до правничих інститутів.

Ключові слова: відновне правосуддя, альтернативні способи вирішення спорів, медіація, правосуддя.

Petrenko N.O. The place and role of restorative justice in the modern criminal law system of Ukraine.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the essence and content of restorative justice as a legal and social phenomenon that is actively developing within the modern criminal law system of Ukraine. The etymology of the term “restorative justice,” derived from the English words “restore” and “justice,” is revealed, reflecting the idea of restoring the previous state of justice and security disrupted by crime. The historical origins of the concept are traced in the works of Albert Eglash, who first identified restorative justice as an alternative to punitive and therapeutic approaches, emphasizing its restitutive character. International standards and documents of the Council of Europe and the European Union, which enshrine the key principles of restorative justice—such as voluntariness of participation, the active role of the victim, reparation of harm, resocialization of the offender, and restoration of social harmony—are highlighted. The process of institutionalization of restorative justice in Ukraine is analyzed, particularly through the implementation of pilot programs for juvenile offenders, the activities of the free legal aid system, and the adoption of the National Strategy for the Protection of Children’s Rights in the Field of Justice until 2028. It is demonstrated that the domestic model of restorative justice is being harmonized with European standards, providing for the use of mediation, family group conferences, and other forms of alternative dispute resolution. The experiences of Canada and Belgium are presented as examples of the successful integration of restorative practices into national

legal systems. It is concluded that restorative justice should be considered not only as an institution enshrined in normative acts but also as a multidimensional phenomenon that unites legal, social, and psychological elements. Its implementation contributes to the humanization of criminal liability, the resocialization of offenders, the enhancement of victims' rights protection, and the formation of a new paradigm of Ukraine's criminal policy. Particular attention is paid to the fact that restorative justice fosters a new culture of dialogue in society and restores public trust in legal institutions.

Key words: restorative justice, alternative dispute resolution, mediation, justice.

Постановка проблеми. У сучасній кримінально-правовій системі України посилюється потреба у впровадженні практик, що спрямовані на відновлення порушених прав та стосунків між потерпілим і правопорушником, замість традиційно карального підходу. Незважаючи на нормативне закріплення відновного правосуддя через пілотні програми та національні стратегії, у науковій та практичній площині досі залишаються невирішеними питання щодо ефективності таких підходів, ролі медіатора, взаємодії з громадою та механізмів ресоціалізації правопорушника. Відсутність комплексного осмислення цих аспектів ускладнює формування ефективної моделі відновного правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам і водночас була адаптована до умов України.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз сутності та змісту відновного правосуддя як правничого та соціального явища.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика відновного правосуддя досліджується у світовій та вітчизняній науковій літературі, проте залишається потреба у комплексному осмисленні цього явища. В міжнародній доктрині ключовими авторами є Говард Зер (Howard Zehr), Тоні Маршалл (Tony Marshall) та Альберт Іглаш (Albert Eglash), які визначили принципи відновного правосуддя, акцентуючи увагу на відшкодуванні шкоди, примиренні сторін та ресоціалізації правопорушника. В національній науці можливості застосування альтернативних підходів у кримінальному судочинстві досліджували Р. Коваль, К. Кармазіна, Х. Романюк, Л. Гретченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Термін «відновне правосуддя», яке укорінилося в національній правовій доктрині походить від англійського словосполучення «restorative justice». В свою чергу, «restore» перекладається як відновлювати, реставрувати, відбудувати, повертати, повертати до життя, повертати до попереднього стану. Переклад слова «justice» на українську мову може бути справедливість або правосуддя, в залежності від контексту. Досліджуючи етимологію даного словосполучення можна дійти висновку, що в основі терміну «відновне правосуддя» лежить ідея відновлення попереднього стану, який існував до правопорушення, повернення справедливості та безпеки постраждалій особі шляхом активних дій кривдника. Звертає на себе увагу той факт, що досліджуваний термін має як правову складову, так і соціально-моральну складову. Це повно відображає філософію практики відновного правосуддя, як одного із видів альтернативного способу вирішення кримінально-правових спорів.

Вважається, що вперше терміну «відновне правосуддя» застосував американський психолог Альберта Іглаша (Albert Eglash) у серії своїх наукових есе в 1950 роках. Він вперше описує ідею того, що він називає «відновним правосуддям» та, як синонім, «творчою реституцією». Зокрема, він виокремлює три підходи до справедливості: Retributive justice – каральне правосуддя; Distributive justice – лікувальне, або терапевтичне правосуддя; Restorative justice – відновне правосуддя на основі реституції, за участі потерпілих і правопорушників. Тобто, можна зазначити, що саме Альберту Іглашу належить первинна ідея відмежування карального правосуддя від практик, які спрямовані на відшкодування шкоди, відновлення справедливості та примирення сторін кримінального конфлікту.

Альберта Іглаша протиставляє цю нову ідею творчої реституції звичайним уявленням про реституцію, які він характеризує так: а) це фінансове зобов'язання; б) її обсяг є обмеженим; с) вона визначається судом; d) це індивідуальний акт. Таким чином, А. Іглаш відстоював складне, відновне бачення відокремлення провини за минулу шкоду від відповідальності за «виправлення» в майбутньому [1].

Поняття відновного правосуддя в Україні вперше закріплено Порядком реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» затвердженої наказом Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176 (далі – Програма). Так, відновне правосуддя у межах Програми - процес, який дозволяє тим, кому була завдана кримінальним правопорушенням шкода, та тим, хто бере відповідальність за завдану шкоду, у випадку їх добровільної згоди та за участю медіатора брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку з вчиненим кримінальним правопорушенням з метою примирення, реінтеграції та ресоціалізації учасників кримінально-правового конфлікту,

відшкодування завданої шкоди та усунення за можливості наслідків, спричинених кримінальним правопорушенням [2]. Окрім того термін «відновне правосуддя» вживається в Директивах Європейського парламенту та Ради Європи та рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи. Зокрема, Директива 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів та заміну Рамкового рішення Ради 2001/220/JHA та рекомендації CM/Rec(2018)8 присвячені відновному правосуддю в кримінальних справах визначає відновне правосуддя, як будь-який процес, за допомогою якого потерпілий та правопорушник, за їхньої добровільної згоди, отримують можливість активно брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку з кримінальним правопорушенням, за допомогою неупередженої третьої сторони (ст. 2) [3; 4].

Отже, в умовах сьогодення спостерігається інституціоналізація відновного правосуддя на рівні національної правової системи. Звертає на себе увагу той факт, що зміст моделі відновного правосуддя, яка запроваджується в Україні узгоджується з міжнародними стандартами та європейськими директивами. Тобто, відновне правосуддя почало формуватися в Україні до його формального закріплення у кримінальному законодавстві.

Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. схвалено Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року із якої вбачається, що одним із пріоритетних напрямків діяльності уряду стане і відновне правосуддя. Безпосередньо серед завдань спрямованих на досягнення стратегічних цілей серед яких провадження відновних практик є напрацювання змін до Кримінального процесуального кодексу України в частині застосування відновного правосуддя під час здійснення кримінального провадження, а також виведення із системи кримінального судочинства [5].

В правових системах різних країн відновне правосуддя вже є частиною їх національного законодавства. Так, відновне правосуддя є частиною системи кримінального правосуддя Канади вже понад 40 років і ґрунтується на розумінні того, що злочин є порушенням прав людей та стосунків. Відновлювальне правосуддя можна визначити як підхід до правосуддя, який спрямований на відшкодування шкоди шляхом надання можливості тим, хто постраждав, і тим, хто бере на себе відповідальність за шкоду, спілкуватися та задовольнити свої потреби після злочину [6].

Бельгія, в свою чергу, вважається першою країною материкової Європи де відновне правосуддя було імplementовано в кримінальне законодавство. Як прямий наслідок пілотної проєктів та їх позитивна оцінка, відновне правосуддя були включені до нового федерального Закону Бельгії про ювенальну юстицію від 15 травня 2006 року. Згідно із зазначеним законом, справи для медіації та конференцій (форми відновного правосуддя – примітка автора) можуть бути передані прокуратурою або судами. Бельгія також прийняла законодавство про відновне правосуддя у кримінальному праві у справах, де правопорушником є повнолітні особи. Це законодавство на федеральному рівні стосується двох основних моделей медіації в рамках кримінального права. По-перше, закон від 10 лютого 1994 року запровадив медіацію у кримінальних справах для незначних злочинів, яка має застосовуватися так званими «асистентами правосуддя» (працівниками пробації) під керівництвом прокурора. По-друге, закон від 22 червня 2005 року закріпив модель «медіації для відшкодування збитків» доступною для всіх видів злочинів та ступенів тяжкості, а також на всіх етапах кримінального процесу, включаючи виконання вироку [7, с. 261-262].

Сьогодні, можна констатувати той факт, що в світовій доктрині кримінальної юстиції вже сформовано науковий підхід та філософія відновного правосуддя, усталені міжнародні документи, які сприяють впровадженню ідей гуманізації кримінальної відповідальності.

При цьому, як показує світовий досвід впровадження відновного правосуддя, дана практика розпочинається із започаткування пілотних проєктів та дослідження їх ефективності. Аналогічним шляхом рухається і Україна. Це дозволяє не просто дослідити ефективність такого способу вирішення кримінальних конфліктів, а зрозуміти, яка із форм відновного правосуддя є найбільш прийнятною в суспільстві (медіація, сімейні групові конференції, кола правосуддя тощо).

Програма, яка діє в Україні є вже другою та розроблена із врахуванням досвіду Порядку реалізації пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» затвердженої Наказом Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України 21.01.2019 № 172/5/10 [8]. З метою реалізації Програми проводиться медіація між потерпілим та неповнолітнім, який є підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення (п. 3 Програми) [2]. Одночасно з реалізацією Програми, Безоплатна правнича допомога (установа яка забезпечує її впровадження) аналізує та досліджує її результати, що підтверджується Інформаційно-аналітичним звітом про хід реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (з 09 вересня 2024 року по 23 січня 2025 року). Про-

грама є новим та єдиним нормативно-правовим актом в Україні, що визначає застосування відновного правосуддя до учасників кримінально-правових конфліктів, і, відповідно, її механізм реалізації потребує додаткової уваги з боку правничої спільноти, громадянського суспільства, державних органів, установ соціального захисту, організацій приватного та громадського сектору, які можуть бути задіяні у реалізації аспекту ресоціалізації [9].

При цьому, відновне правосуддя слід розглядати не лише як закріплений у нормативних актах інститут, але й як складне багаторівневе явище, що поєднує правові, соціальні та психологічні компоненти. Його зміст полягає у створенні альтернативної моделі реагування на кримінально-правовий конфлікт, яка акцентує увагу на примиренні сторін, відшкодуванні завданої шкоди, ресоціалізації правопорушника та відновленні суспільної гармонії.

Тобто, відновне правосуддя є складним, багаторівневим і комплексним поняттям, яке поєднує у собі як правові, так і соціально-психологічні елементи, спрямовані на відновлення порушених суспільних відносин.

Британський криминолог Т. Маршалл, визначає відновне правосуддя як підхід в якому жертва та злочинець, а також, де це доречно, будь-які інші особи чи члени громади, що постраждали від злочину, активно беруть участь разом у вирішенні міжособистісного конфлікту, що виник внаслідок злочину [10, с. 37]. Американський професор соціології та один з ідеологів відновного правосуддя Говард Зер (H. Zehr) визначив, що це процес, до якого в міру можливості залучаються сторони конкретного правопорушення, які спільно аналізують і визначають заподіяну шкоду та зобов'язання для усунення негативних наслідків правопорушення [11]. Узагальнюючи вбачається, що відновне правосуддя в міжнародній доктрині розглядається як підхід, який передбачає активну участь сторін правопорушення для вирішення питання щодо наслідків кримінального вчинку та формування відповідальності правопорушника.

Автори підручника «Переговори і медіація у кримінальному провадженні» визначають відновне правосуддя як соціальний процес, під час якого сторони кримінального правопорушення, а також можливо й інші особи, яких воно торкнулося (правопорушник, потерпілий, їх представники, представники громад (суспільства), за власною ініціативою чи органів кримінальної юстиції, самі безпосередньо або за участю посередника (медіатора) спільно обговорюють і вирішують, у який спосіб можна відновити становище, яке існувало до вчинення правопорушення, як усунути його негативні наслідки та як вибудувати мирні стосунки між сторонами на майбутнє, досягнувши у такий спосіб їх примирення, та вирішення кримінального конфлікту [12, с. 18-19]. Проте, з даним визначенням погодитися не можна, оскільки авторами відновне правосуддя звужується до переговорів між сторонами кримінально-правового конфлікту з метою примирення та відновлення стану, який передував правопорушенню. При цьому, аналізоване явище передбачає фокус на стосунках, а не на покаранні. Проте примирення або відновлення становища, яке існувало до кримінальної події не являється метою відновного правосуддя. На відміну від кримінального судочинства відновне правосуддя зосереджується на постаті потерпілого, відшкодуванні шкоди та відновленні його почуття безпеки.

Відновне правосуддя слід розглядати не лише як формально закріплений у нормативних актах інститут, але й як складне багаторівневе явище, що поєднує правові, соціальні та психологічні компоненти. Його зміст полягає у створенні альтернативної моделі реагування на кримінально-правовий конфлікт, яка акцентує увагу на примиренні сторін, відшкодуванні завданої шкоди, ресоціалізації правопорушника та відновленні суспільної гармонії. Саме аналіз зазначених елементів дозволяє повною мірою зрозуміти сутність відновного правосуддя та його значення для розвитку сучасної кримінально-правової політики України.

Висновки. Відновне правосуддя є багатовимірним явищем, яке виходить за межі правничого інституту і поєднує в собі соціальні, психологічні та юридичні елементи, формуючи нову парадигму кримінальної політики України.

З огляду на наведене можна узагальнити, що відновне правосуддя - *правничий та соціальний процес*, який спрямований не на покарання, а на відновлення порушених прав та стосунків, усунення наслідків правопорушення через активну та добровільну взаємодію сторін кримінально-правового конфлікту (потерпілого та правопорушника) й інших зацікавлених учасників (законних представників, громади тощо) з метою відновлення прав потерпілого, відшкодування збитків, примирення сторін, сприяння ресоціалізації правопорушника та запобігання вчиненню повторних правопорушень.

В умовах сьогодення України робить суттєві кроки у впровадженні відновних практик, зокрема через пілотні програми для неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, розбудову інституту медіації та ухвалення стратегічних документів у сфері захисту прав дитини.

Окрім того, відновне правосуддя сприяє не тільки гуманізації кримінальної відповідальності, а і підвищенню рівня захисту прав потерпілих, ресоціалізації осіб, які вчинили кримінальне правопорушення і формуванню в суспільстві культури діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Maruna, S. The role of wounded healing in restorative justice: an appreciation of Albert Eglash. *Restorative Justice*. 2014, № 2(1), С. 9–23. URL: <https://doi.org/10.5235/20504721.2.1.9>.
2. Порядком реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.
3. Директива 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів та заміну Рамкового рішення Ради 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj>.
4. Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо відновного правосуддя у кримінальних справах прийняті Комітетом міністрів 3 жовтня 2018 року. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016808e35f3>.
5. Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року схвалена: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD#w1_6.
6. Jane Evans. Public Perceptions of Restorative Justice in Canada. *Research and Statistics Division*, 2024. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/jr/pprjc-ppejrc/index.html>.
7. Zinsstag Estelle, Teunkens Marlies and Brunilda Pali. Conferencing: A Way Forward for Restorative Justice in Europe . Leuven: European Forum for Restorative Justice. 2011, с. 261 – 262. URL: https://www.unodc.org/e4j/data/_university_uni_/conferencing_a_way_forward_for_restorative_justice_in_europe.html?lng=en.
8. Порядок реалізації пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>.
9. Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення (з 09 вересня 2024 року по 23 січня 2025 року): Інформаційно-аналітичний звіт про хід реалізації пілотного проєкту. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/01/vp-informacijno-analitychnyj-zvit-hid-realizacziyi-programy-vp-za-uchastyu-nepovnolitnihdocx.pdf>.
10. Marshal T.F. Restorative Justice in Great Britain 1980-1996. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 1996, № 4, p. 37.
11. Zehr H. Little Book of Restorative Justice: Revised and Updated (Justice and Peacebuilding). Part of: Justice and Peacebuilding. Good Books; 2nd Edition, 2015. 112 p.
12. Переговори і медіація у кримінальному провадженні: навч. посібник / І.В. Гловюк, А.В. Лапкін, М.Р. Мазур, В.Т. Нор, О.О. Торбас, А.Р. Туманянц, Т.А. Цувіна; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Василя Нора, канд. юрид. наук, доц. Марти Мазур. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 328 с.